

На китния градец Чипровци, слушен в диллите на Западна Стара планина, е посветена голяма по обем литература. За ранната му история обаче и досега се знае сравнително малко. Данните са несигурни, при това са митологизирани и силно изопачени през столетията, къде поради желание да се изтъкнат усилията на католическите мисионери, развивали дейността си в този край на България от края на XVI в. до 1688 г., къде в резултат на проява на локален патриотизъм в съвремението ни. Според някои по-нови и по-непреубедени проучвания началото на градеца би трябвало да се отнесе към втората половина на XV в. — времето, когато тези български земи са под османска власт. С най-голяма вероятност това се случва при управлението на султан Баязид II (1481—1512), който полагал изключителни грижи за административното и икономическото уреждане на забележителната империя, завещаната от баща му Мехмед II Завоевателя. Изглежда, че по това заповед в близост до неразработваните дотогава, но очевидно богати оловно-сребърни и сребърно-оловни местни находища, били заселени рудари и металурзи, прехвърлени от доскоро процъфтяващите сръбски рудници. Селото ни е на каменното място, всъщност няма орна земя и единствено заради рудниците се е установило тук и работи в рудниците“, пишат през 1585 г. оплаквачи се от неправилно данъчно облагане чипровчани в свое донесение до османските власти. Тъй като силно военизираната османска държава се нуждае от много пари и оръжие, ръководителите ѝ полагат изключителни грижи за организацията на местния металодобив. Същото се отнася и за чипровския металодобивен район. В административно отношение нововъзникналото селище е подчинено на голямата Берковска каза, която влиза в състава на Паша санджак с главен град София. Мосюлманската власт почти не се уесеща в градеца, защото е представяна от един-единствен човек — ежегодно сменяния емин, наемател на рудниците.

1990

Това обстоятелство, изглежда, е имало прителателна сила и скоро населението на Чипровци от православни и католици започва да се увеличава – тук се заселват албанци и павликяни, които около началото на XVII в. приемат католицизма.

Жителите на градеца и на околните дванадесет села несъмнено са изключително активни. Освен добив на сребро и олово, те организират и добив на желязо, разработвайки откритите от тях лимонитови шакли, намиращи се на няколко километра северно-северозападно от града. Забележителният по мащабите си чипровски металодобив е в основата на значителната местна занаятчийска дейност. В десетки златарски ателиета, главно в махалата Сребриц, от сутрин до вечер се носи екотът на златарските чукачета, задвижвани от сръчните ръце на майсторите и техните помощници. Плодовете на тяхната стопанска активност не закъсняват. Още през XVI в. изработваните от тях предимно сребърни изделия благодарение на доброто си качество завоюват значително място по търговските пиацци. Ако се съди по някои достигнали до наши дни търговски сметководни записи, с тях се е търгувало дори във Венеция, главно чрез посредничеството на дубровнишките търговци. Ето какво се чете например за годината 1594 в сметководната книга на дубровнишкия търговец Бенедето Марино ди Рести, установил кантората си в София: „Чаши от смесено сребро от Чипровци, да дават на 5 септември три хиляди петстотин петдесет и две аспри за 17 чаши от 664 драма [общо]: по 5 аспри на драм, получени от Мехмед такеджи Големия“. Това е лобопитна сметка, защото от нея се разбира, че за чашите Бенедето Рести е трябвало да плати почти два пъти повече, отколкото струвало среброто, от което те били изработени. Засета не е известно дали тази значителна разлика в цената между изделията и метала, от който те са изработени, се дължи на вложения труд, или на обстоятелството, че в среброто е имало някакъв неустановен до днес примес (подразбираш се от израза „смесено сребро“), например на определен неголям процент злато (г.нар. гламско сребро (argentum de glama), добре познато в Средновековието).

Изглежда, чипровските златарски изделия завоюват по-значителна популярност през следващото XVII столетие. До голяма степен това се дължи на започналата като резултат от общия икономически упадък в Османската империя процес на постепенно затихване на рударството и металургията към първите десетилетия на XVII в. Тогава предприемчивите местни жители пренасочват усилията си в други занаятчийски дейности, повечето свързани с познатата им металообработка. Това е и времето, когато не един и двама чипровски златари започват да напускат родния си град и да работят по поръчка из близки и далечни земи за светски и църковни лица. Върху обковка на богослужебна

книга, ползвана в манастира Дягу във Влашко, изработена по поръчка на укровлахийския митрополит Теофил през 1642 г., чипровският ѝ майстор с гордост е записал: „Майстор Франко Марканич от Кипровац“. Няколко десетилетия по-късно, през 1671 г., върху дарохранителница, изработена за влашкия манастир Тисмана по поръчка на игумена му Петроний, други двама чипровчани записват: „Майстори златари Яков и Марко от Чипровац“. Чаша, изработена от майстор Лука от Чипровци през 1652 г., днес може да се види в експозицията на белградския Музей за приложно изкуство. В сръбските земи работят и чипровските майстори Неделко, който изковава през 1650 г. сребърният и чипровските майстори Крушелол, и Никола Неделкович, изработил два кивота, кръст за манастира Крушелол, и Никола Неделкович, изработил два кивота, оформени като църкви – единия за Крушелол, а другия за манастира Раваница във Фрушка гора. От същия XVII в. са познати и имената на други чипровски златари – на майсторите Никола и Пала, изработили през 1601 г. напестолен кръст за манастира „Св. Иван Рилски“ (Касинец) при Враца, а през 1612 г. – обковката на евангелие за Черешипския манастир; на майстор Костадин, който заедно със споменатия вече майстор Никола изработва през същата 1612 г. влашки жезъл за търновския митрополит Гаврил; на майсторите Петър и Йоан, изработили през 1644 г. проскомидиен дискос за Бачковския манастир, и на много други – всички те несъмнено изпълнени с достойнство и тордост от майсторлъка си, за да надпизнат произведенията си. И това са само няколко от достигналите до наши дни имена на многобройните чипровски златари, разнаскили надалеко славата на градеца. Те са запазени по малкото познати ни техни изделия, защото превратностите на съдбата нерядко се оказват немиловити към красивите предмети, дело на човешките ръце. Войни и погроми, природни стихии, човешката неграмотност и алчност нерядко стават причини за унищожаването на вековното културно наследство.

Забележително е многообразието на чипровските златарски изделия. В ателиетата си майсторите изработват разнообразни накити – обеци, наушници, диадеми и прочелници, гривни, пръстени, копчета и много други; многобройни по функционалността им църковни предмети и утвар – нагръдни, напестолни и хоругвени кръстове, дискоци, обковки на книги, дарохранителници и мошехранителници, влашки жезли, но най-търсени и поради това особено широко разпространени са чашите, оформени като сплеснати полусфероидни кухи съдове. Те са изключително богато украсени, изработени чрез изковаване от един лист метал. Върху стените им, чрез техниката на релефното избиране отиват навътре, най-често са изобразявани многобройни животни – зайчета, жаби, птички, еленчета, сърнички, мечки, както и хибридни митични създания, подредени едно след друго, всяко в затворено поле, оформено от кръгово разположена аркада. Не са малко и чашите, украсени чрез грави-

ровка с типични ориенталски растителни мотиви, най-често арабески. Почти неизменно фоновите полета са насипани гъсто с малки кръгчета, нанасяни с многобройни леки удари на чукчетата върху предварително приготвените разнообразни пунци.

Техническите похвати, с които си служат чипровските златари, несъмнено са твърде разнообразни. Овсен изковане и огливане, те прилагат и сложните техники на филигран и грануляцията, за да придадат максимална експресивност на издेलието си, умеят да ползват разноцветни емали и позлатяват частично или изцяло, както листово, така и амалгамно. Не ги плаши и изработването на сложни по форма и по конструкция многооставани предмети – за тях те огливат детайли, изрязват профилирани елементи, дизелират металта, за да ползват релефни изображения, след което слобаяват елементите понякога чрез нитови връзки, друг път чрез приповяване. Особен ефект на по-дихромност постигат с техниката на инкрустирането, особено когато с трябва до да се подчертае богатството на някои женски накити. Затова в кръгли или квадратни касетки, припоени към основните им елементи, се монтират цветни ювелирни камъчета или изрязани стъкълца, нерядко прозрачни, но за да им се придаде цвят, под тях се подлагат ярко оцветени в синьо, червено или зелено текстилни или хартиени подложки.

Стилът, който според някои изследователи е създаден от чипровските златари, е твърде специфичен, но издेलието им не винаги се различава лесно от другите подобни балкански предмети. Причината за това е обстоятелството, че чипровски майстори организират свои ателиета далече от родното си място, главно в сръбските и влашките земи. Що се отнася до формите на изработваните от тях издेलия, чипровските златари следват завещанията от столетията византийско-славянски традиции. Чашите имат еднакви форми и подобни добни структури на декорациите си, по оформлението си наakitите са подобни на средновековните си прототипи. Изобразяваните свети образи, близки до каноничните, както и представяните композитни митични същества, също отпращат към средновековните си първоизточници. Това са съществени елементи, показващи дълбоките балкански корени на занаята им. В декорацията на чипровските издेलия се установяват обаче и нови, непознати до онова време елементи. Западните готически аркади и арабесковите плетеници, характерни за ислямското изкуство (орнамент „румич“), са впитани в неговторимо хармонично единство със силуета на предмета, което е възможно само след дългоко преосмисляне на средновековните балкански, западните и източните първообрази, които чипровските златари познават добре и на които подчиняват световещането си. Този „смесен“ и поради това лесно

разбираем за мнозина специфичен стил допринася много не само за широкото разпространение на чипровските произведения, но вероятно силно повлиява и продукцията на много други балкански златарски ателиета, в които през оная епоха са произведени многобройни техни имитации.

Противъгвяването на занаятите и на търговията с местните занаятчийски издेलия довежда до замогване на населението на Чипровци и на околните села, в които също има католическо население. Преместването в началото на XVII в. на седалището на учредената през 1601 г. Софийската католическа епископия (от 1642 г. архиепископия) в построения в Чипровци католически манастир „Св. Мария“ също допринася немало за повишаване благосъстоянието и културата на местните жители. Към манастира са създадени библиотека и училище. Чрез дейността на пребиваващите в него епископи и архиепископи се поддържат и изключително активни връзки с италианските земи (предимно с Рим) и с Централна Европа, където са изпращани десетки чипровски младежи, за да придобият по-добро образование. Нараснало са мочувствие на местните жители, особено на католиците, води до желание за отхвърляне на османската власт у чипровските католици, които не чакат развитието на събитията със скръстени ръце. Вдъхновени и организирани от водачите си Георги Пеячевич, Богдан Маринов, Иван и Михаил Станиславови, няколко дни след падането на Белградската крепост в австрийски ръцете обявяват въстание, което обаче скоро е разгромено от турската войска, преведжана от Йеген паша. Водени от своя архиепископ Стефан Кнежевич, опцелите след погрома на селищата си католици от Чипровци, Копилковци, Железна и Кписура преминават Дунава и се установяват във Влашко, а няколко години по-късно се преселват в Трансилвания. Чипровските рудници опустяват задълго, замлъква завинаги и звънът на златарските чукчета, огласял в продължение на два века улиците на Чипровци – „дветето на България“, както поетично е наречено селището от католическия епископ Петър Богдан в описанието му на България от 1640 г., изпратено в Рим.